

8. Prawa i obowiązki obywatelskie

Podstawowe wolności i prawa to zespół praw jednostki wyróżniających się z ogółu przysługujących jej praw tym, że zostały one ujęte i umieszczone w konstytucyjnym katalogu wolności i praw człowieka i obywatela, a więc są to prawa i wolności najistotniejsze dla życia.

Prawa człowieka to prawa, do których uprawniona jest każda istota ludzka, niezależnie od obywatelstwa. Natomiast prawa obywatelskie to uprawnienia, które należą się obywatelowi z samej racji obywatelstwa i które podlegają ochronie prawnej ze strony danego państwa. Dotyczą one relacji między jednostką a państwem. Na ich podstawie obywatel może dochodzić swych praw przed odpowiednimi organami państwa. Skoro mamy prawa to muszą być też obowiązki obywatelskie, czyli nakazy lub zakazy adresowane do obywatela, a dotyczące określonego zachowania się w konkretnej sytuacji. Mogą być określone w Konstytucji (podstawowe obowiązki) lub w ustawach. Podstawowymi obowiązkami człowieka są te obowiązki konstytucyjne, które dotyczą każdego, niezależnie od posiadanego obywatelstwa. Jakie są źródła praw

i obowiązków? Podstawowe prawa i obowiązki obywatelskie znajdują się w Konstytucji, a więc w akcie prawnym o najwyższej mocy w danym państwie.

W Polsce obowiązuje Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997 r. Innymi źródłami praw i obowiązków obywatelskich są ustawy. Ustawy często dookreślają również konstytucyjne prawa i wolności lub je ograniczają, o ile dopuszcza to Konstytucja. Ponadto prawa i wolności człowieka są również zawarte w międzynarodowych aktach prawnych.

Źródłem wolności i praw człowieka i obywatela jest przyrodzona iniezbywalna godność człowieka. Nie można jej naruszać, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych. Każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje. Wolność człowieka podlega ochronie prawnej. Jej ograniczenie może nastąpić tylko w ustawie,

w sytuacjach wskazanych w Konstytucji. Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny. Kobieta i mężczyzna mają równe prawa w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym; w szczególności: do kształcenia, zatrudnienia i awansów, do jednakowego wynagradzania za pracę jednakowej wartości, do zabezpieczenia społecznego oraz do zajmowania stanowisk, pełnienia funkcji oraz uzyskiwania godności publicznych i odznaczeń. Obywatelstwo polskie nabywa się przez urodzenie z rodziców będących obywatelami polskimi lub w innych przypadkach wskazanych w ustawie. Obywatel polski nie może utracić obywatelstwa polskiego, chyba że sam się go zrzeknie. Obywatele polscy należący do mniejszości narodowych i etnicznych mają zapewnioną wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury. Mniejszości narodowe i etniczne mają prawo

do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej. Podczas pobytu za granicą obywatel polski ma prawo do opieki ze strony Rzeczypospolitej Polskiej.

Czym są wolności i prawa osobiste? (art. 38-56 Konstytucji)

Prawa osobiste to grupa uprawnień przysługujących jednostce w zakresie jej życia prywatnego, przysługują niezależnie od obywatelstwa. Niektóre wolności i prawa dotyczą jedynie obywateli.

Poniżej prezentujemy katalog praw zapisanych w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

- Prawo do ochrony życia. Państwo ma obowiązek stworzenia warunków prawnych ochrony życia każdego człowieka.
- Zakaz poddawania eksperymentom naukowym, w tym medycznym, jeśli dobrowolnie nie wyrazi się na nie zgody.
- Zakaz stosowania tortur i okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania i karanía. Zakaz stosowania kar cielesnych.
- Prawo nietykalności osobistej i wolności osobistej.
- Pozbawienie lub ograniczenie wolności może nastąpić tylko na zasadach i w trybie określonych w ustawie. Każdy pozbawiony wolności nie na podstawie wyroku sądowego ma prawo odwołania się do sądu w celu niezwłocznego ustalenia legalności tego pozbawienia. O pozbawieniu wolności powiadamia się niezwłocznie rodzinę lub osobę wskazaną przez pozbawionego wolności. Każdy zatrzymany powinien być niezwłocznie i w sposób zrozumiały dla niego poinformowany o przyczynach zatrzymania. Powinien on być w ciągu 48 godzin od chwili zatrzymania przekazany do dyspozycji sądu. Zatrzymanego należy zwolnić, jeżeli w ciągu 24 godzin od przekazania do dyspozycji sądu nie zostanie mu doręczone postanowienie sądu o tymczasowym aresztowaniu wraz z przedstawionymi zarzutami. Każdy pozbawiony wolności powinien być traktowany w sposób humanitarny. Każdy bezprawnie pozbawiony wolności ma prawo do odszkodowania.
- Zakaz karania osoby, która nie popełniła czynu zabronionego pod groźbą kary w czasie jego popełnienia i zasada odpowiedzialności karnej osoby, która dopuściła się przestępstwa, wykroczenia, przestępstwa lub wykroczenia skarbowego, przestępstwa prawa międzynarodowego.
- Prawo do obrony i do posiadania obrońcy z wyboru lub z urzędu w postępowaniu karnym.
- Zasada domniemania niewinności, zgodnie z którą każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu.
- Zasada nieprzedawniania zbrodni wojennych i przeciwko ludzkości.

- Zasada zawieszenia biegu przedawnienia wobec przestępstw funkcjonariuszy publicznych lub na ich zlecenie, nie ściganych z przyczyn politycznych, do czasu ustania tych przyczyn.
- Prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. Warunki wyłączenia jawności określa Konstytucja i ustawy.
- Zakaz przepadku rzeczy, za wyjątkiem przypadków określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu.
- Prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym.
- Prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania. Ograniczenie lub pozbawienie praw rodzicielskich może nastąpić tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu.
- Zasada wolności i ochrony tajemnicy komunikowania się, którą ograniczyć można jedynie w ustawie.
- Zasada nienaruszalności mieszkania, którą ograniczyć można jedynie w ustawie.
- Zasada ochrony informacji o sobie, zgodnie z którą:
  - ◊ jedynie ustawą można zobowiązać kogokolwiek do ujawniania informacji dotyczących jego osoby,
  - ◊ władze publiczne nie mogą pozyskiwać, gromadzić i udostępniać innych informacji o obywatelach niż niezbędne w demokratycznym państwie prawnym,
  - ◊ każdy ma prawo dostępu do dotyczących go urzędowych dokumentów i zbiorów danych, ograniczyć to prawo można jedynie w ustawie,
  - ◊ każdy ma prawo do żądania sprostowania oraz usunięcia informacji nieprawdziwych, niepełnych lub zebranych w sposób sprzeczny z ustawą.
- Wolność poruszania się po terytorium kraju oraz jego opuszczenia, a także wyboru miejsca zamieszkania i pobytu. Obywatela polskiego nie można wydalic z kraju ani zakazać mu powrotu do kraju, zaś osoba, której pochodzenie polskie zostało stwierdzone zgodnie z ustawą, może osiedlić się na terytorium kraju na stałe.
- Wolność sumienia i religii, która obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują. Ponadto:
  - rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniem,

- religia kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób,
- wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze 8 ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób,
- nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani do nieuczestniczenia w praktykach religijnych,
- nikt nie może być obowiązany przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania.
- Wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji przysługuje każdemu; cenzura prewencyjna środków społecznego przekazu oraz koncesjonowanie prasy są zakazane.

- Zakaz ekstradycji obywatela polskiego, za wyjątkiem:

1) ekstradycji na wniosek innego państwa lub sądowego organu międzynarodowego, jeżeli możliwość taka wynika z ratyfikowanej przez Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowej lub ustawy wykonującej akt prawa stanowionego przez organizację międzynarodową, której Rzeczpospolita Polska jest członkiem, pod warunkiem że czyn objęty wnioskiem o ekstradycję: ◇ został popełniony poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, oraz ◇ stanowił przestępstwo według prawa Rzeczypospolitej Polskiej lub stanowiłby przestępstwo według prawa Rzeczypospolitej Polskiej wrazie popełnienia na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, zarówno w czasie jego popełnienia, jak i w chwili złożenia wniosku,

2) ekstradycji na wniosek sądowego organu międzynarodowego powołanego na podstawie ratyfikowanej przez Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowej, w związku z objętą jurysdykcją tego organu zbrodnią ludobójstwa, zbrodnią przeciwko ludzkości, zbrodnią wojenną lub zbrodnią agresji. Ponadto ekstradycja jest zakazana, jeżeli dotyczy osoby podejrzanej o popełnienie bez użycia przemocy przestępstwa

z przyczyn politycznych lub jej dokonanie będzie naruszać wolności i prawa człowieka i obywatela. W sprawie dopuszczalności ekstradycji orzeka sąd.

- Prawo cudzoziemców do korzystania z prawa azylu w Rzeczypospolitej Polskiej na zasadach określonych w ustawie oraz prawo do uzyskania statusu uchodźcy z uwagi na prześladowania, zgodnie z wiążącymi Rzeczpospolitą Polską umowami międzynarodowymi.

Czym są wolności i prawa polityczne? (art. 57-63 i 118 ust. 2 Konstytucji)

Prawa i wolności polityczne to uprawnienia jednostki w zakresie życia publicznego, mogą przysługiwać jedynie obywatelom lub wszystkim jednostkom.

Katalog wolności i praw przysługujący wszystkim jednostkom:

- Wolność organizowania pokojowych zgromadzeń i uczestniczenia w nich, ograniczenie dopuszczalne jest na podstawie ustawy.
- Wolność zrzeszania się, ale zakazane są zrzeszenia, których cel lub działalność są sprzeczne z Konstytucją lub ustawą, szczegółowo zasady zrzeszania się określa ustawa. Odmowie rejestracji lub zakazie działania takiego zrzeszenia orzeka sąd.
- Wolność zrzeszania się w związkach zawodowych, organizacjach społeczno-zawodowych rolników oraz w organizacjach pracodawców, która może być ograniczona tylko, jeśli dopuszczają to umowy międzynarodowe.

Ponadto:

- prawo związków zawodowych oraz pracodawców i ich organizacji do rokowań, w szczególności w celu rozwiązywania sporów zbiorowych, oraz do zawierania układów zbiorowych pracy i innych porozumień;
- prawo związków zawodowych do organizowania strajków pracowniczych i innych form protestu w granicach określonych w ustawie. Ze względu na dobro publiczne ustawa może ograniczyć prowadzenie strajku lub zakazać go w odniesieniu do określonych kategorii pracowników lub w określonych dziedzinach.
- prawo składania petycji, wniosków i skargi w interesie publicznym, własnym lub innej osoby za jej zgodą do organów władzy publicznej oraz do organizacji i instytucji społecznych w związku z wykonywanymi przez nie zadaniami zleconymi z zakresu administracji publicznej.

Katalog wolności i praw przysługujący obywatelom polskim:

- Prawo dostępu do służby publicznej na jednakowych zasadach dla obywateli korzystających z pełni praw publicznych.
- Prawo udziału w referendum oraz prawo wybierania Prezydenta 10 Rzeczypospolitej, posłów, senatorów i przedstawicieli do organów samorządu terytorialnego, jeżeli najpóźniej w dniu głosowania kończy 18 lat, ale nie przysługuje osobom, które prawomocnym orzeczeniem sądowym są ubezwłasnowolnione lub pozbawione praw publicznych albo wyborczych.
- Prawo inicjatywy ustawodawczej przysługujące 100.000 obywateli mających prawo wybierania do Sejmu.
- Prawo do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne. Prawo to obejmuje również uzyskiwanie informacji o działalności organów samorządu gospodarczego i zawodowego, a także innych osób oraz jednostek organizacyjnych w zakresie, w jakim wykonują one zadania władzy publicznej i gospodarują mieniem komunalnym lub majątkiem Skarbu Państwa. Prawo do uzyskiwania informacji obejmuje dostęp do dokumentów oraz wstęp na

posiedzenia kolegialnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów,
z możliwością rejestracji dźwięku lub obrazu. Ograniczenie ww. prawa może nastąpić wyłącznie ze względu na określone w ustawach ochronę wolności i praw innych osób i podmiotów gospodarczych oraz ochronę porządku publicznego, bezpieczeństwa lub ważnego interesu gospodarczego państwa.

Czym są wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne? (art. 64-76 Konstytucji)

- Prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo dziedziczenia, które podlegają równej dla wszystkich ochronie prawnej. Własność może być ograniczona tylko w drodze ustawy i tylko w zakresie, w jakim nie narusza ona istoty prawa własności.
- Wolność wyboru i wykonywania zawodu oraz wyboru miejsca pracy, ale wyjątki określa ustawa. Obowiązek pracy może być nałożony tylko przez ustawę. Stałe zatrudnianie dzieci do lat 16 jest zakazane.
- Prawo do ochrony zdrowia.
- W szczególności obowiązek władz publicznych do zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej dzieciom, kobietom ciężarnym, osobom niepełnosprawnym i osobom w podeszłym wieku; do zwalczania chorób epidemicznych i zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska; a także do zapewnienia obywatelom, niezależnie od ich sytuacji materialnej, równego dostępu do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanej ze środków publicznych.
- Władze publiczne popierają rozwój kultury fizycznej, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży. • Prawo obywatela do zabezpieczenia społecznego w razie niezdolności do pracy ze względu na chorobę lub inwalidztwo oraz po osiągnięciu wieku emerytalnego, a także pozostającego bez pracy nie z własnej woli i niemający innych środków utrzymania.
- Udzielanie osobom niepełnosprawnym przez władze publiczne, zgodnie z ustawą, pomocy w zabezpieczaniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej.
- Prawo do nauki.

Ponadto:

- Nauka w szkołach publicznych jest bezpłatna. Ustawa może dopuścić świadczenie niektórych usług edukacyjnych przez publiczne szkoły wyższe za odpłatnością.
- Rodzice mają wolność wyboru dla swoich dzieci szkół innych niż publiczne. Obywatele i instytucje mają prawo zakładania szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych oraz zakładów 12 wychowawczych. Warunki zakładania i działalności szkół niepublicznych oraz udziału władz publicznych w ich finansowaniu, a także zasady nadzoru pedagogicznego nad szkołami i zakładami wychowawczymi, określa ustawa.

- Władze publiczne zapewniają obywatelom powszechny i równy dostęp do wykształcenia. W tym celu tworzą i wspierają systemy indywidualnej pomocy finansowej i organizacyjnej dla uczniów i studentów.
- Zapewnia się autonomię szkół wyższych na zasadach określonych w ustawie.
- Prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy, które jest dookreślone w ustawie.
- Ponadto pracownik ma prawo do określonych w ustawie dni wolnych od pracy i corocznych płatnych urlopów; maksymalne normy czasu pracy określa ustawa.
- Prawo rodziny do szczególnej pomocy państwa, zgodnym z którym państwo w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny. Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych. Matka przed i po urodzeniu dziecka ma prawo do szczególnej pomocy władz publicznych, której zakres określa ustawa.
- Zapewnienie ochrony praw dziecka przez państwo oraz prawo żądania od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją.

Ponadto:

- Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych.
- W toku ustalania praw dziecka organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są obowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka.
- Powołanie Rzecznika Praw Dziecka.
- Prawo do wolności twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolności nauczania, a także wolności korzystania z dóbr kultury.
- Obowiązek władz publicznych ochrony środowiska, wspieranie przez władze publiczne działań obywateli na rzecz ochrony i poprawy stanu środowiska oraz prowadzenie polityki zapewniającej bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom. • Prawo do informacji o stanie i ochronie środowiska.
- Prowadzenie przez władze publiczne polityki sprzyjającej zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych obywateli, w szczególności przeciwdziałanie bezdomności, wspieranie rozwoju budownictwa socjalnego oraz popieranie działań obywateli zmierzających do uzyskania własnego mieszkania.
- Ochrona przez władze publiczne konsumentów, użytkowników i najemców przed działaniami zagrażającymi ich zdrowiu, prywatności i bezpieczeństwu oraz przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi.

Jakie są podstawowe obowiązki człowieka?

- Obowiązek przestrzegania prawa Rzeczypospolitej Polskiej.
- Obowiązek ponoszenia ciężarów i świadczeń publicznych, w tym podatków, określonych w ustawie.
- Obowiązek dbałości o stan środowiska i ponoszenia odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie.
- Obowiązek szkolny do 18 roku życia, który określa ustawa.

Jakie obowiązki ma każdy obywatel? (art. 82-86 i 70 ust. 1 Konstytucji)

- Obowiązek wierności Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne.
- Obowiązek obrony Ojczyzny. Obywatel, któremu przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne nie pozwalają na odbywanie służby wojskowej, może być obowiązany do służby zastępczej na zasadach określonych w ustawie.